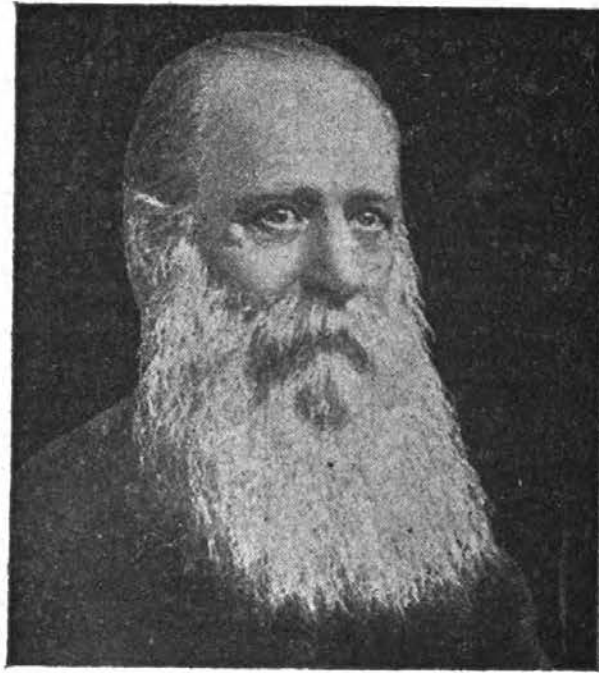

הפובליציסטיקה¹;

הדרישות החמורות.

מוֹשֶׁה לֵיב לִילִינְבְּלוּם (1843—1910).

מוֹשֶׁה לֵיב לִילִינְבְּלוּם נולד בכ"ט תשרי תר"ד בהעירה קייזר אן שבפולין קובנה. אביו היה חבתן² עני, בקי במשנה ובאגדה, המגיד שעור בבית-המדרש המאות נעורים. לפני חבריו בעלי-המלאכה. את הנוכו, למודיו וקורות נעוריו תאר לנו אחרי כן לילינבלום בעצמו בספרו, "חטאות נעורים" או "הודוי הגדול של אחד הסופרים העברים, צלפחד בר חושבים התוה"ה"³ (ווינה, תרל"ו). הספר הזה ראשית למודיו. הוא אוטו ביאוגרפיה (ספור תולדות עצמו) של המחבר, והמעשים המסופרים בו הם פוסמים לאותו הדור.

"ביום חמשה עשר בשבט תר"ח-ספר לילינבלום - לקחני אבי על זרועותיו וישאני לאבי-אמי, שהיה מלמד תינוקות; ושם ב"החדר" החל אבי-אמי ללמדני אל"ף-בית על גליון גדול הרבוק בדבק על לוח-עץ. ממילא סובן, שהמלאך חזרוק מטבעות כסף ונחשת סן השמים לתינוקות של בית רבן לא בזה ולא שקץ גם אותי. אנכי למדתי בשקידה, ולא עברו שלשה חדשים ואני כבר ידעתי לקרוא היטב בסדור התפלות... זקני, שהיה בקי במקרא ובחכמת הדקדוק, לא למדני נמרא עד שעשני בקי בתורה ובנביאים ראשונים כמעט בעל פה... בילדותי הייתי מתחטא פעמים הרבה לפני אבותי ולא רציתי לאכול; ואבותי לא רצו להרעיב את הבן היחיד שלהם... והיו נותנים לי כסף כדי שאכל. אנכי שכרתי את הכסף, וקצצתי עשרה

1) הרצאת הרעיונות בדרך מאמר. 2) Bonapart. 3) המתחרס.

רובל כסף קימעה קימעה. חשבתי את עצמי לעשיר. אף על פי שלא ידעתי עוד שימים יבואו ואסבול מחסור לפעמים, וסך עשרה רובל יהיה בעיני כשלל רב... ואבי קנה לי ספר עשרים וארבעה מדפים זולצבאך שעל השער שלו היו מצוירים האבות: אברהם בשעה שעקד את יצחק. יצחק בשעה שברך את יעקב, ויעקב בשעה ששכב לרגלי הסולם שראה בחלומו; ולא עוד אלא שהיו מצוירים שם סל אביו בעלי ראש ובנפים. אבי הביא לי את הספר הזה ואמר לי שבחירו עשרה רובל, ואנכי מהרתי ונתתי לו את כל הוני ורכושי בעדו (1). בשנת תרי"ג מתה אמו של ליליינבלום במגפת הכולירה, אף על פי שנשאה עליה קמיע של קלף לשם הגנה; ומבחר ימי הנוער עברו על הסופר בלי רחמי-אם, בלי אהבה וחבה, מה שעזר להקשות את תכונתו ולשלול ממנה את העדנה והרוך. בשובו בערב מן ה"חדר" היה הנער משה ליב מבקש לו עונג ונחומים בספרי האגדה והמדרש, שהיו מצויים בבית אביו; ובהיותו כבן י"ג שנה יסד "חברה עין-יעקב" של נערים כגילו והגיד לפניהם שיעור באגדה, אולם החברה נתקיסה רק שבועים. ובימים ההם נשאיו. היה ליליינבלום לחתן, כמנהג העת ההיא להשיא נערים קטנים.

ביום א', י"ז אלול תרי"ז—מספר הסופר—בשעה שהתעוררתי משנתי ובעצלותו של בן יחיד שכבתי על מקומי, אמר לי אבי: "קוסה, החן! למה תשכב? לך להתפלל, כי המחוללת באה!" אנכי לא הבינותי דבריו כלל, גם לא שמתי לב להבין אותם, כי היה בעיני כמצחק. קמתי, לבשתי בגדי, רחצתי פני, לקחתי את הסדור והתפלן והלכתי לבית-הכנסת. בלב שוקט התפללתי תפילתי, ובחברת נערים כגילי עליתי אחר התפלה על כפת התקרה של בית-הכנסת, שטעודי לא הייתי שם, כדי לראות דברים של הבל, שלכם של נערים חוסר לראותם. ירדתי, שבת ליביתי, והנה אמו של אבי מספרת לי ספור חדש, שכמתי לא עלה על לבי גם בחלום. היא ספרה לי שבאה אשה עשירה אחת מעיר ווילקומיר, ובתה, בתולה בת י"א שנה, עמה, ורוצה היא לקחת אותי לחתן לבתה ההיא. שאלתי את פי אבי על אודות הדבר הזה, ויספר גם הוא לי כן בעליצות יתרה ובלב שגח. אני לא הסכמתי לעצת אבי ובתחוננים גדולים בקשתי ממנו שלא יעשני לחתן. אף על פי שלא ידעתי כלל סבת מאיני להיות חתן. כמו שאבי לא ידע מפני מה הוא חפץ להביאני בבית ה"תנאים"... אחרי אכלי ארוחתי הלכתי, כמנהגי, למקום הישיבה שלמדתי בה... ובאמצע למודי בא אלי אחד מבית אבי ויקראני הביתה. באתי הביתה ואבי הליבישני בגדים אחרים ויובילני עמו. "אנה אנחנו הולכים?"—שאלתי את אבי, "לכתוב תנאים"—ענני בקרת-רוח. לבי נפעם בקרבי, ואחרי רנעים אחדים באנו לבית שאר-בשרה של המחוללת. ששם ניעדו לכתוב התנאים. ישבתי על הספסל בראש הקרואים, ומטרחק ראיתי ילדה קטנה שהיתה בעיני כבת שלש שנים ויום אחד, והבנתי שהיא היא הכלה. "התנאים" נכתבו, והקורא אותם הודיע לכל הנועדים שהמחוללת העוסדת מצד הכלה התחייבה לתת לי שלש מאות רובל נדוניה ולהשלישם קודם החופה. שתי שנים מוזנות לפני החופה, ושש שנים—לאחר ההתונה... הנשים מהרו תכף לשבור איזה כלי-חרס, וקול כרעם פרץ מפיחן: "סול טוב!" (2).

הנער משה ליב נסע אז לוויילקומיר, ובבית מחותנו הוסיף לשקוד על למודי תלמוד והפוסקים.

בשעה 10 בלילה—מספר ליליינבלום—הייתי בא הביתה, ואחרי אכלי ארוחת-הלילה הייתי לומד בפני עצמי מסכת ברכות עם כל באורי התוספות והמהרש"א עד שחי שעות ומחצה אחד חצות הלילה. אז הייתי לוקח את הסדור, "דרך החיים" והייתי כתורה את הודו הגדול עד תומי. פעם ברמעות שלישי ופעם באנחות לבר. ויש שהייתי קורא, בשבתי על הארץ

(1) "מסאות נערים", עמודים 11 10. (2) שם ע' 17—16

מאמרי ה"זהר" הסכונים בשם תקון שלשה משמרות, והייתי מתמוגג בדמעות. אחרי כן קראתי קריאת-שטע שעל הסטה... והייתי עולה על מטתי לישון אחר שעה 3 אחרי הצות הלילה, ולפעמים אחר שעה 4¹.

בי"ב אב תרי"ט, בהיות ליילינבלום כבן ט"ז, וכלתו — כבת י"ג, הוכנסו בברית הנשואים; ומני אז החל ה"אברך" לסבול צרות ועגויים מחותנתו ה"ארוה", שלא הסתירה עוד את רוע לבבה. זהו כל השנוי שבא אז בחיי ליילינבלום, שהוסיף לעסוק בתורה סמני חירות. ולאכול מזונות על זולתן חותנו כקדם. אולם רוחו החל בעת ההיא להתפתח מעט מעט ולשאוף לחיי דרוו. ספרי הרמב"ם, הבדר"שי ואברבנאל שבאו לידו הסירו מלבו את האמונה בסגולות וקמיעות ובאגדות זרות הבאות בתלמוד; וגם נסה לכתוב "מליצות". ולא היו ימים מועטים וחירותו של ליילינבלום החלה לבצבץ ולהראות החוצה.

ביום-הכפורים תרכ"ה - מספר הספר - נכבה הנר הקרוש, נר-הנשמה, שהרליקה הסותי (חותנת). כלילה באתי הביתה, כנהוג, להשיב נפשי אחרי הצום; ואחרי שמרחה הסותי את כל זוויות הבית בדבש לאות כמן טוב לשנה; מתוקה, כמנהגה תמיד - ספרה בכבוד-ראש ובשבר-רוח את האסון שקרה לנו כי נכבה נר אלהים! אנכי עניתי לה בקרת-רוח: הלאוי שלא נדע לעולם אפון אחר חוץ מכבוי הנר ביום-הכפורים" (2).

ומני אז לא חדלו הקטמות בין ליילינבלום וחותנתו, האדוקה באמונות-הבל, עד שפסקו בראש שנת תרכ"ז מזונותיו על שלחן חותנו. כשנאלץ לבקש פרנסה לביתו, יסד ליילינבלום שתי "ישיבות" של נערים קטנים וגדולים והורה להם תלמוד בשכר; וכאן מתגלה כבר העסקן ואיש-המעשה שבליילינבלום. אולם נפשו בכתה בו על אשר הושש עול, המלמדות" על צוארו בהיותו כבן כ"ב, צעיר לימים שלא טעם עוד טעם חיים: מי ישיב לי עתה את ימי עלומי, שכלו בחלומות של תוהו ולא התענגתי עליהם כלל, כחרש מלידה שאינו מתענג על קול זמרה ושירים? מי ישיב לי עתה את כחותי החמריים והשכליים ומנות-לבי בימים ההם, שבם הייתי יכול להכין לי עולמי על ידי למוד חכמה וידיעה המחיה את בעליה בעושר וכבוד? (3) וצער הסופר על חיו הפרטיים הכלים לריק עורר בו מחשבות על חיי היהודים בכלל, העוברים בלי עונג ונחת, בלי אור ויופי, מחמת סיגיה וחומרותיה של הדת. ואז נולד בו החפץ לפשר בין היהדות והחיים. בשנת תרכ"ח הדפיס ליילינבלום ב"המליץ" את מאמרו הגדול, ארחות התלמודי, התלמוד", שבו הגין על התלמוד מפני המשטינים עליו, ובקש מאת הרבנים לעשות תקונים במנהגי היהדות כדי להתאימם לצרכי החיים ההולכים ומתפתחים:

ראו רבנינו, עמודי דתנו, כי חדלו הימים אשר שנו סלכי ארץ מוסדות על ידינו, למען לא נוכל לעבוד את ה' אלהינו... עתה ימים יותר טובים באו לנו והננו נוהים אחרי חיי ארץ, לחיות ככל האדם... הביטו בעין הודרת וראו כי הסגנים הרבים, אשר אך דורות קדם יכלו לשאתם, בשבתם במצר ודבר לא היה להם עם אדם מעם אחר - לא יהיו כי אם למפנע לנו ולדתנו בימים האלה והמה יהיו נסבה לרבים אשר פרקו מעליהם עול האמונה וינתקו מוסרותיה... זכרו חובתכם לעמנו ולדתנו וראו, כי באה העת לקומם הריסות דתנו כהשכל ודעת, ולהרחיב צעדי עמנו בגרוע נדרים אשר יגדרו את דרך ה', ולדבר על לב עמנו לחדול מפרנסות נמכות, ללמוד לשון וספר... שורו! הן רוח חדש נערה (4) בימים האלה על תבל ומלואה, ופראים יושבי מחשכים גם הם ישלחו בניהם לאירושה ולמור חכמה ודעת... הנת

(1) שם צד 29. (2) שם צד 49. (3) שם צד 59. (4) נב"ה 4. проявился.

הרוח החדש הזה עשה גדולות ושמות בארץ - ואתם תאמרו לכלוא אותו! ... מדוע תחשו? הביאו עצה גם אתם, עשו פליטה, יסרו בתי-ספר לנערי ישרון... הורום מוסדות האמונה... אספו אספה חבר רבנים ומשכילים נאמני רוח יהודי ושימו עיניכם על כל דין וחק אשר נתן לנו מימי בעלי השלחן-ערוך ז"ל עד היום. והסירו משם כל דין חדש מקרוב בא אשר יכבד עלינו... הלא הדינים והמנהגים האלה לא פשטו ברוב ישראל ולא נגזרו במנין. ומדוע יהיו לנו לחקת עולם? הישנו כל הזמנים וכל המקומות יחדו? ... אחלי, אדוני! ... אל תאטמו אזניכם לקול אוהב עמו ואמונתו המדבר אליכם!" (1)

ליליינבלום, שכתב את מאמרו מתוך אהבה לעמו ודתו ומתוך רגשי כבוד להרבנים--קנה בתמימותו שדבריו יעשו פרי, והרבנים יצאו, לפחות, להתוכח עמו בדברי הגיון על עמודי העתונים; אולם תקותו זו הביאה לו רק מפת-נפש והנדילה את צערו על קלקול חיינו. תחת להביא טובה להעם המיט רק רעה על עצמו. התוצאה האחת שהיתה למאמרו של ליליינבלום היא--שהחלו קנאי עירו לפגוע בו ולרדפו באף. הרב בוילקומיר החרים את ספריו; ב"ת-העקד של, ספרי הדת היקרים וספרי חכמה והשכלה יהודי, שיסד בשביל חבורת צעירים--נתפרסם כאוצר מסוכן של מינות⁽²⁾, וגם תלמידיו נלקחו ממנו. בחורף תרכ"ט נברה עניותו של הסופר ושני בניו חלו, ויכתוב אצל ממתם "גוספות". למאמרו הראשון. במאמרו החדש לא דבר עוד ליליינבלום להרבנים רכות ותחנונים. כי אם קשות ונאצות, וגלה בפעם הראשונה את ה"לחם" שבו.

הפצי הנדול בחבור הדת והחיים, - מספר ליליינבלום - כעסי על ראשי העם שלא שמו לב כלל לדברי שבמאמרי הראשון, מצבי הרע ולחצי בשעת כתיבת המאמר, כעסי על קנאי עירי אשר בשם הדת והאמונה רדפוני באפס, אשר גם להרדיפות ההן היה חלק במצבי הרע שכבלתי ממנו בעת כתיבת המאמר--כל אלה מסכו טרירות במאמרי, שהעליתי בו עשן באף כל היראים, אשר קראו דברי ויזוררו פעמים הרבה" (3).

במאמרו הראשון מבקר ליליינבלום רק את הדינים והחומרות שנתחדשו אחרי ה"שלחן-ערוך"; ובמאמרו השני הוא מחליט שגם ספר-חקים זה, שנתקבל ברוב העם, לא נעשה ברוח התלמוד, כי הוא מכיל כמה דינים הנובעים מה"קבלה" ומהזיות ההמון. וגם בדתלמוד עצמו מוצא הסופר כמה אנדות ריקות מתוכן, שהוכנסו בו על ידי מעתיקים חסרי דעת". ליליינבלום סומך אפוא על רבנים גדולים ונבונים כר' מנשה מאיליה ור' חיים מפיליפובה, שהגיפו שבט בקרת על ה"שלחן-ערוך" וספרי פוסקים אחרים--הוא קורא לרועי העם להתאסף ולתקן את היהדות כדי להקל את עולה.

התכווננו נא, רבנינו, כמעשי אחינו באשכנו וראו, כי בשאלות ידי רבניהם, בעת אשר התעורר העם מתרדמתו... ירדה שם דת קדשנו פלאים, כי הצליחו שם האוהבים אך דרו; ובחפצם להיות ככל העמים נתנו לעמם תורה חדשה, וברת קדשנו עשו כאות נפשם, עד כי יעמלו עתה יראי ה' וחושבי שמו בארצות רבות ליסר שם חברת, שופרי שבת". ומי לידכם יתקע כי בעוד שלשים שנה לא יעשו ככה השואפים אך דרו; גם בארצנו אם לא תקדמו פני הרעה... רב לכם, רבנינו, לשבת בחבוק ידים. אל תתנו דמי לכם, כי עת פעולות העת הזאת, עת לעשות לדתנו ולעמנו. עת להסיר חרפת צוררינו מעלינו ומעל התלמוד... ולא יאמרו עוד גדולי מופרינו: המדבר על הרבנים כמדבר על העצים ועל האבנים" (4).

(3) הפ"ג ע' 88-89.

(2) cрeчь

(1) כל כתבי מ"ל, א', ע' 27-30.

(4) כל כתבי מ"ל, א', ע' 51-52.

מאמרו השני של ליליינבלום עשה רושם עוד יותר גדול מאשר קודם. הרבנים והקנאים השיבו על דבריו לא בדרך הניזון אלא ברעש וזלזולים כדרכם; ואם במאמריהם שהדפיסו ב"המליץ" השתדלו לדבר עוד בנמוס קצת, שפכו על ה"גבל" קתון של רותחים בהעתונים "הלכנו" ו"נונה הירח" ובחבורות מיוחדות. וליליינבלום מצדו הוסיף להשיב למחרפיו ולהמתוכחים עמו בשורת מאמרים מפורטים המצדיקים את דרישותיו.

גם בוילקומיר הטיל המאמר השני של ליליינבלום סער גדול, ובמשך כמה שבועות שוחחו בני העיריה רק בה"אפיקורס" המסוכן שנתגלה בקרבם. על דלתות בתי-הכנסת הודבקו מודעות, המחרפות את ה"מסית ומדיח" הצעיר והמהירות להתרחק ממנו. ואמנם חדלו יהודי העיריה לצרף את ליליינבלום ל"מנין"! ולקראו ל"עלות לתורה". ובעברו ברחוב לווהו הנערים בקריאות: "אפיקורס!", "כפורת!", "כלב צהוב!"—ועפרו בעפר לעומתו. כן חדלו כמעט היהודים לקנות בשר אצל חותנו הטבח, ולחם—אצל אשתו האופה; וביום שבת אחד, באה שאלה לפני הרב, אם לא נאמר ה"כעוגל" שבאו בו מיני תבלין אשר נקנו אצל חותנו". מספרים, שהחסידים התנקשו גם בנפשו של הסופר ואמרו להכותו מכות נאמנות או להשקותו רעל. בכל אופן ברור הוא, ש"ראשי הקהל" החליטו למסור את ליליינבלום לעבודת-הצבא או לגרשחו מן העיר; ובלי ספק הוציאו את החלטתם אל הפועל לולא תמכו משיכילי קו בנה, עיר הפלך, בהנרדף גם בכסף וגם בהגינם עליו לפני הממשלה. וגם ר' יצחק אלהנן, ראש הרבנים בדורו, הזהיר על ידי הטלגראף את מנהיגי הקהלה בוילקומיר לבלתי עשות רעה ליליינבלום, למען השלום וכבוד ישראל".

ובתוך החשכה הבריק גם קו-אור אחד. באותם הימים הקשים והמרים, רוכאן קטן. שליליינבלום היה בהם כמנוחה בעיני בני עירו, ולא היה יכול לא לצאת להיץ מחמת הקנאים ולא לשבת בבית מפני קטמות אשתו וחותרתו—התודע להעלמה היפה ז'הנבונה F. A. ובלה בחברתה כמה שעות געיונות. הוא היה כאדם גדול וגבור לוחם בעיניה, והיא נראתה לו כסמל היופי, התום והבינה. הם קראו יחד את הרומאנים, אהבת ציון ו"אשמת שומרון", שפטו על חזיונותיהם והשתתפו ברגשות גבוריהם. אולם בה"יחס" שביניהם לא נגעו באופן ישר. העלמה רשמה פעם אחת על הניר את השאלה: "האם לא יתחרט על נשואיו?"—והסתפקה ברמו זה; וגם ליליינבלום לא שאל את עצמו: "מה תהיה אחרית החלום הזה?" די היה להם ההוה. אולם כשהחליט הסופר, על פי עצת ידידיו מקובנה, לנסוע לאודיסה כדי להשתלם בלמודים, החל "יחוסו" לידידתו לקבל איזו צודה ממשית.

"אמרתי בלבי... כותב ליליינבלום—כי בעיר החדשה לי יקל עלי להבין את עצמי, במשך ארבע שנים, אל האוניברסיטה, ואז יבוא חלוסי, שהרי אשתי לא תאבה להיות לאשה למנוחה-זקן... הגדתי את חזיונותי להעלמה... וכיד החזיון וכח הדבור הטובה עליה חזתה לי נעימות בלי מצרים. ססבת סכלותי לא הגדתי לה סאימה סרגשותי הנוגעים בה, רק הסתפקתי באיזו רמזים, שרמזתי לה בשיירי שנתתי לה לפני הפרדי ססנה, ובאיזו שיחות. וכן הסתפקתי בקננות שונות שהכנסתי אני בדבריה שדברה לי. כמו שהירגלתי סקידם להכניס קננות שונות בדברי התוספות והמחרש"א. אף על פי שיוכל היות שהיא עצמה לא קינה בדבריה כלום כמו שהתוספות לא קינו בדבריהם כלום" (1).

אחד השירים שהניח ליליינבלום ביד ידידתו כמוכרת-אהבה, הוא, אנקת אסיר,
שנכתב על ידי הסופר באב תרכ"ט, ביום מלאת עשר שנים לחתונתו, ושנדפס אצרי
בן ב"השחר":

(1) חס"נ, א', צד 143.

לימי התנתי שנים עשרת
 שנים מלאו אפל עתה מלאו
 מיום שידד חפשי בידי חברת
 ומחירו שעשועים לי לא נמצאו ---
 הלהבין לי מאכל היא לי חברה
 ולגדל בנים, נמלם על כפיים?
 עושה זאת אמה, דוקחת - מובחת,
 אך לא אשת למצוא בה חיי נחת ---
 חמת כל רגש גם כל חוש יחד
 מרם אל לב אחר הם יובילוך...

בי"ט אויגוסט 1869 יצא ליליינבלום לדרכו, ובשבתו בענלה נתגברו גענועיו להנפש
 האהובה שעוב אחריו, ואשר המתיקה לו מרירות חיו, והוא שואל את עצמו: הבאמת לא
 אראה עוד את פניה מחר? הבאמת לא אראנה עוד גם בשנה הבאה וגם אחרי כן? מה
 נורא הדבר הזה!... מדוע החרשתי בשבתי עמה כשעה בעת פרידתי? הלא היא אמרה לי
 לאמר: "ביום מחר ירבה הנוחם על הדומיה הזאת". מקובנה שלח ליליינבלום לדידתו
 מכתב-חבה מתוך דמעות ושבר-רוח, וכדי להשקים המית רגשותיו וגענועיו חזה לו
 דמיונות נעימים:

בעוד ארבע שנים, אחרי בואי במספר המטודינשים הנכונים ללשכה הראשונה
 שבאוניברסיטה-אשוב הנה לראות את פניה ופני בני. אנכי אבוא העירה. אעבור ברחוב על
 מרכבה, אפגע אותה לא הרחק ממני, אכיר את סצנפתי מעלי ואניע לה בראשי, והיא תתפלא,
 תביט אף תשאל את נפשה: "מי הוא האיש הזה המשתחווה לקראתי? האם עבדי הוא או בן
 עם אחר? מדוע לא אכירנה? ... אך לא, אנכי אבוא אל בית-האורחים. אשלח לכל מודע
 לבקש אותם בשם איש לא נודע להם לבוא אל בית-האורחים פלוני, כי דבר חביב להם יש לו
 בפיו, וגם היא תבוא על פי בקשתי ולא תרע מה. אנכי אדבר אתם בשפת המדינה. והם לא
 יכירוני, אמר אליהם כי חבר אני בהאוניברסיטה אל צלפחד (ליליינבלום) ידידם, אשר
 בקשני לראות פניהם בדרך מסעי להורי. אחרי כן אבוא ההדרה, אלבש בגדי הישנים שבהם
 יצאתי מעיר סאר שא לוב (ווילקומיר), אחל לדבר אתם יהודית, והכירו אותי גם בחיות
 זקני מנולח. כי אני צלפחד ידידם, והשמיעו כלם פהאם קול ששון ורעש" (1).

בבוא ליליינבלום לאודיסה התעופפו דמיונותיו הנעימים, ותחתם
 ליליינבלום בא מפנה-נפש. בכרך גדול זה, המלא תנועת-מסחר ורודפי תענוגים, לא
 באודיסה. שם איש לב לה"משכיל" העני הבא מעירה ליטאית לבקש חיים והשכלה.
 ליליינבלום נוכח מהרה, כי "אור מתעה היא העיר הזאת לרבים הולכי חשכים במקומותם".
 אין כאן שאיפה לחיי-רוח יפים ונעלים, אלא "חירות" זולה הבאה מהפקרות וקלות-הדעת;
 וכל קדשי היהדות, שהוא משתדל לתקנם בכובד-ראש ובחביבות רבה, מתוללים בכרך זה
 מבלי שום התבוננות ובאופן גם.

השכלת העיר הזאת בכלל הוא רוח חופש קר, יליד המסחר ואהבת התענוגים. היצוק ער
 הזיה (2) רתחת, ולא השכלה פנימית הבאה מסקור העיון... עול הדת לא יכבר פה. רבים
 המעשנים פה בשבת בחוצות ובבתי משתה החמים בפרהסיה... אך התדמה, כי האנשים האלה
 אינם שומרי הבלי שוא באמת? לא. גם המעשן בשבת ילך להניד, קדיש" על אביו הנפטר
 וכלכתו יעשן בשבת בחוץ, ולפני בואו בבית-הכנסת יכבה את הסיגארה שלו; והמטלטל
 בשבת בפרהסיה ישמך טימיו בהיות סת בשכונתו. וידקדק סאר בתרנוול
 לבן לכפרות" (3).

(1) שם, ע' 5-141. (2) אכונת הכל. (3) שם ח"ב עד 10

גם תקותו של ליליינבלום להשתלם בלמודים באודיסה לא נתגשמה¹ בנקל. בקישי מצא פרנסתו מהוראה לשעות, ובקישי עוד יותר רב מצא מורים-מתנדבים שילמדוהו למודי הגימנאסיה. לא נפלאת איפוא, שליליינבלום זכר עתה בנענועים עזים את חייו בוילקומיר, שהיו תמימים, מענינים ומלאים. מחשבה ושאיפות רוחניות.

נפשי נכספה לכם, ימי קדם! קורא הסופר-הה, מי ישיב אתכם אלי? איכם, ימי שלותי בעיר מגורי ועמדי בני מחמדי עיני, נחמתי בעניי ושעשועי בצרות נפשי, בשבתי בתוך רעי טהורי-הלב, אשר יחדו המתקנו מוד, הגינו דעות, דברנו בענינים רמים במפרותנו?... ומה נורלי היום... הנני חי עתה חי תוהו. חיים שוטמים. נפשי נכספה לכל מחמדי נפשי-ואים... ומה אחריתי פה? מה לי פה ומי לי פה?²

והסכיבה החלה להשפיע מעט מעט גם על ליליינבלום בעצמו, שהיה קונסרוואטיבי³ מטבעו. הוא נתפכח ממקצת הרומאנטיקה⁴ שהיתה בו, ואיש המעשה והתועלת התעורר בקרבו. יחוסו למנהגי היהדות הלך והתקרר, וכעבור שנה לשבתו באודיסה יכלה כבר להתקבל על לבו השקפתו החפשית של א. קרוכמאל על זמן חבור התורה. ואז היה ליליינבלום לכופר בעקר, וכל עמלו בעד התקונים בדת נראה לו כמיותר.

כל האוצר שהיה בטוחי-כותב הסופר-כל רכושי שאצרתי בראשי במשך ימי חי-היה לבו ברנע אחד... שאלת חבור הדת והחיים, שעמלוני בה וסבלתי בערה צרות הרבה, היתה שאלה שאין לה כל טוב. הייתי כפילוסוף שנאבדה הימנו שיטתו. כבית-מסחר ושנשרפו פנקסיו... וסצאתי את עצמי בודד ונעזב בעולם"⁵.

בספר „תמאות נעורים“, שנגמר בי' נובימבר תרל"ג, משתקפת כל תכונתו הבהירה והישרה של ליליינבלום. בסגנון פשוט וברור, שאין בו אף רית מליצה—ובזה יחיד הוא בדורו—מתאר המחבר את קורות חייו, מחשבותיו, פעולותיו ושגיאותיו. תאורי הספר יבשים קצת, אף על פי שיש בו השתפכות הנפש לא מעט. ובכלל לקוי הצד האמנותי שבו, והוא נראה כקובץ כתבים פרטיים שלא נועדו לדפוס; אולם בזה יש גם קצת „פיקאנטיות“⁶.

ערך הספר
„תמאות נעורים“

יש בו פשטות יושר ונלוו-לב במדה שאין אפילו ב„רויו“ של רוסו. אינו מסתיר מן הקורא שום שטות שעשה (המחבר), שום רעיון מוטעה שעלה על לבו. ויחד עם זה אינו מתהדר בעניות ואינו מתהדר בבערות. ומלא הוא ספר גדול זה מחאה חיה נגד המועקה שהחברה הישראלית מעיקה על הפרט. הוא צועק חסם על מעוט דמות החיים, שבא על ידי שלטינה הנפרז של האמונה הישראלית... ומחאה זו מצאה חן עצום בקרב הדור הצעיר, ומעטים הם הספרים העבריים, שהשפעתם היתה כרובה כהשפעת הספר „תמאות נעורים“. פשטותו ואמתותו, פשטות הרצאתו והאמתות המציאותית של תכנון שבו בזמנו את כל הלבבות“⁷.

בספר „תמאות נעורים“ אנו מוצאים ראשונה ניהיליזמוס (בטול כל הערכים הרוחניים) עברי. בשנאה יבושה ובקצת ציניות (פשטות גסה) מדבר צלפחד התוהה והגואש על כל הדעות ועניני הקדושה שהנתילוהו אבותיו; כי

(1) обществовае (2) עם צד 7. (3) כחוק בנשנות. (4) הנסיה לדמויות ופוס. (5) עם צד 46. (6) אופן כפתיע וכנה את רוח הקורא. (7) הקדמתו של הד"ר י. קלוזנר. פ"ב, בראש „כל כתבי מל"י“.

הנוכו הגרוע ורדיפות הקנאים הובישו אצלו כל לחלוחית דתית ועקרו משרש כל גרעין רוחני שזרעו וטפחו כמה דורות. בעוד שמאפו וסמולגנסקין התיחסו בכבוד ובאהבה לעקרי המסורה, בעוד שיל"ג לא היה אלא מלגלג על הדת, שאינו יודע בעצמו כברור מה חשוב בה ומה אינו חשוב — מבטל ליליינבלום בספר זה את כל ירושתנו הרוחנית בכובד-ראש, במרירות של כופר המתאנח ומצטער על אבדתו. יש בכפר „הטאות נעורים“ מרעל המינות, משממון האפס. וזה הויק בודאי לרוח הקוראים הצעירים, שאינם צריכים להשאיר בלי כלום, שאינם צריכים לראות את היאוש ובטול היש הרוחני בכל נולותם. הבמה לתהום זו הביאה כמה צעירים שלא נתבגרו לידי סבוב-הראש. וכל התנצלותו של ספר „הטאות נעורים“ — היא טבעיותו.

הספר הזה גמר בחיי ליליינבלום את תקופת התקונים הדתיים, ליליינבלום בתור שהיתה מלאה התעוררות, רדיפות ומלחמת-הדעות. כל משכילינו וסופרינו שתקן דתי. במאה הי"ט הרגישו בצורך תקונים כאלה, אולם בעוד שאחרים הסתפקו בענין זה במליצות או בלצון — הן עליו ליליינבלום בכובד-ראש, ברוח בקרת ובבקיאות רבה בספרות התלמודית; כי מלבד הפואימה⁽¹⁾ הסאטירית שלו „קהל רפאים“ (אודיסה, תר"ל), היו כל דברי הסופר הזה רצינים⁽²⁾, שקולים ויוצאים מן הלב. ליליינבלום לא הפין לשנות עקרי היהדות ותקותיה, כמו שעשו המתקנים קלי-הדעת בגרמניה ובאמריקה, אלא בקש לחדש את רוח התלמוד ולהשיב להדת את חופשה ומהלך התפתחותה הטבעית. כמו שחכמי התלמוד קבעו בשעתם סיגים ושנו את הדינים והמנהגים לפי צרכי המקום והזמן — כך צריכים, לדעת ליליינבלום, גם הרבנים בזמננו לתקן ולשנות את מנהגי הדת לפי דרישות השעה. „אין דברי מוסכים — אומר ליליינבלום — על ריפורמה⁽³⁾ של מחשבה, כעקירת תקות עמנו לעתיד לביאת המשיח ושיבת ציון, וכדומה, אשר מלבד שאין מופת ברור להכחיש בו אמונת העם, שעוד יהיה לעם מדיני במדינה מיוחדת בזמן מן הזמנים — מלבד זה הנה דברים כאלה הנם אך דברים העומדים בעולם העיון והחקירה, לא בעולם המעשה, ואין ריפורמה בעיון ובמחקר“⁽⁴⁾. ליליינבלום נלחם בעד הקלה מעשית מעול היהדות לטובתה של היהדות בעצמה, כדי שלא יפרוק הדור הצעיר לגמרי את עולה ולא ידחה הבר עם התכן. אולם לבסוף נוכח הסופר הזה בעצמו, כי אין לשנות מסורה עתיקה בידים, וכי „אין לנו שום בסיס נכון לבנות עליו את התקונים, באופן שנוכל לתת תורה אחת או „שלאן-ערוך“ אחד, שיפיק רצון מן הדור הישן והדור החדש יחדו, ואפילו מרובם“⁽⁵⁾. י. מ. פינס צדק איפוא בהשיבו ליליינבלום, כי הפשרות בעניני דת אינן נעשות מדעת אלא מאליהן.

בשנת תרל"ג החלה בחיי ליליינבלום התקופה השניה, תקופת הרדיפה התקופה השניה. אחרי התועלת הממשית.

ספרי משרנישבסקי ופיסארב, שקרא בעת ההיא השפיעו על רוחו הפוזיטיביות. ביותר בדרך זה.

הספרים האלה, המלאים רוח הפוזיטיביות⁽⁶⁾ של אוגוסט-קונט, היו כעין התגלות (7) ליליינבלום. לבו, שנתרוקן מן האמונות והדעות הדתיות עד תומו, היה בלי-קבול טוב להרעיונות החדשים על ערך העבודה וצורך התקונים בחברה הנוכחית, שהטיילים⁽⁸⁾ נהנים בה יותר מן

(1) שיר-עלילה. (2) серьезные. (3) תקן ושנוי. (4) „כל כתבי מל"ל“, א' צד 126. (5) שם צד 193. (6) השיטה החיובית, הבנייה רק על הנסיון והתועלת. (7) откровение, גלוי-שכינה. (8) הילכי במל.

העובדים, על שווי-זכותיה של האשה, על חירות ההרגשות, על ההערכה התועלתית של המדעים ואף של הספרות היפה, על העדר ערכה של אותה האמנות, שאין לה אלא היפה בלבד - בקצור, כל אותה השיטה... שבשנות הששים והשבעים היתה השפעתה כל כך גדולה על צעירי רוסיה, ושהוציאליזמים (1) של אז היה גזון הימנה ואף עתה יש לו יניקה ממנה" (2).

וליליינבלום כתב בימים ההם שורת מאמרים על הצורך לעסוק בענינים מועילים ולקנות ידיעות שמושיות, המביאות טובה ממשית לבעליהן. ולעומת זאת דרש לבטל כל מיני סינים שאינם נותנים ליהנות כראוי מן החיים, ולהרחיק כל מיני ספרות של חזיונות ופויזט, המוציאים את האדם מעולם המעשה. בשנת תרל"ד הדפיס ליליינבלום מאמר גדול בשם "עולם התוהו", שבו הוא מבטל את ערכו של הרומאן "עיס צבוע", וגומר במסקנה: "צריך לתת לבני עמנו מבט נשמי על החיים, להשכיח מאתם את אור חיי הדמיון, שהם מחזיקים בו".

ובאותה שעה שליליינבלום כתב מאמרים בשבח ההנאה החמרית והתועלת הממשית - גדל מחסורו ביותר. אשתו וילדיו באו אליו מוילקומיר, ובית-המסחר שמצא בו משרה קבועה נסגר.

ואז באו ימים רעים למשפחת ליליינבלום. אשתו הוכרחה להעשות נְקִלָּת (3), והוא נעשח מניה לפורים, שמקצתם עבריים ורובם ספורי-מעשיות דארטוניים. כמובן, לא הספיקו שתי המלאכות ביחד לפרנסתם. הגיעו הדברים לידי כך שהוכרח ליליינבלום למכור את חמשת חלקי פיסארב - פיסארב האהוב והיקר לו מכל! - כדי לקנות תפוחי-אדמה לימות החורף! (4).

ביוני 1877 השיב ליליינבלום את משפחתו לוילקומיר, כי מלחמת רוסיה וטורקיה, שפרצה אז, הפילה פחד גדול על תושבי אודיסה, העיר הרוסית ביותר קרובה לגבול טורקיה. ואז יכול ליליינבלום לשוב בנקל ללמודי הגימנאסיה, שעזב בהיותו מרוד בפרנסת ביתו, ושנן בסבלנות רבה את השעורים. בספר תולדותיו השני, דרך "דרך תשובה", מספר ליליינבלום מחייו בעת ההיא: "מעוני היה בדירה קטנה ואפלה, התפרנסתי בדוחק, ומקומי עד הצות היום עסקתי בתורת" (5). ואם גם יגידו לי הרופאים, כי בסבת הלמודים והיגיעה בהם תתקפני מחלת-השחפת, ובמשך שני ימים אחרי כלותי את הלמודים אמות - גם אז לא ארף מעבודתי" (6).

וה"פוזיטיביות" הניעה את ליליינבלום לעסוק בשאלת המפלגות, העבודה העבודה והרכוש. והרכוש, שהעסיקה אז את הנאורים ברוסיה. בשנת תרל"ח הדפיס ב"אספת חכמים" (הוספה ל"הקול"), משנת אלישע בו אבויה, המכילה את הדעות המתהלכות בין הוציאליסטים:

מי שנוטל דבר מן העולם, שהבריות עומקים בתקונו, ומכלה אותו לצורך הנאתו, הרי הוא נוזל את אוצר המציאות, שהוא קנין העולם כלו העוסק בהכנתו. ומח תקנתו? צריך הוא שיעשה כנגדו, כלומר - שימציא בעצמו דבר אחר. השקול כנגד אותו דבר שהשחית לצורך הנאתו. כדי למלא בזה את החסרון שהחסיר האוצר המציאות, בשביל שלא יתמוטט אותו האוצר... וכמה רעות נורם בלבול הסדר של העבודה וההנאה לעולם... פלוני עמל ושורח כל היום ולבסוף אין מעודתו מספקת לו. והוא מתאכזר על אשתו. על בניו ועל בנותיו; ולא עוד אלא שהוא משתדל להונות את הבריות... פלוני מבקש לעבוד ואינו מוצא והולך ומלמסם את הבריות; ופלוני אינו מורח כלל ומוצא קורת-רוח יותר מדי, ולא זו בלבד שהמתרות מוסיקים לגוסו אלא שחיוו כבדים עליו, והוא מבקש לו

(1) תורת בטול הקנינים הפרטיים. (2) במאמרו הנזכר של קלוזר, פ"ב. (3) עושה פאות לנשים. (4) שם, פ"ג. (5) "דרך תשובה", תרנ"ט, צד 8. (6) שם צד 21.

תמיד עסקים של שטות לבלות זמנו בהם; שהרי סוף סוף האדם אינו אלא חלק של הטבע. וכשם שהטבע מוכרח לפעול כך החלק שלו מוכרח הוא שיפעל ויעשה".

גם בתקופה זו, שליליינבלום הדל לדאג בה להיהדות ושם לבו לה, "אדם" שביהודי — חשב את ההתבוללות ל"הבל מויק". "ואף כאן באה מעשיותו לו לעזר": כלום ששת מיליוני בני-אדם יכולים להתבוללל במשך זמן קצר? ולהמתין זמן ארוך הוא כבר דבר בלתי-מעשי" (1). ובשנת תרמ"א באו ה"פוגרומים", שפרצו בערי הנגב ובאודיסה עצמה, עיר מושבו של ליליינבלום — והתזוזהו לגמרי לעמו. הסופר מתאר את מוראי הפרעות שראה בעיניו:

נורא הטוב ומורה מאד! הננו כמו במצור, החצרים סגורות על כספר. וסרנע לרנע הננו צופים דרך השכבה אשר בשערי החצר (וכדי לראות) אם לא קרבו השודדים לבוא עלינו כחתף (2). כל כלי הבית צבורים במערות, כלנו ישנים איש בבגדיו ובלי כרים וכסתות הטמינים בטעויות מפחד פן יפלו השודדים עלינו, למען נוכל אז למחר ולקחת את הילדים הקטנים, שגם הם ישנים בבגדיהם, ולברוח אל אשר ישאנו הרוח. אך האם יתנו לנו לברוח? (3) וביום אחד, בו מאי, היה כפשע בין ליליינבלום ובין הפורעים:

"טוב לי כי ענית. הנה קרבו פורעי הפרעות אל הבית שאני יושב בו; הנשים הרימו קול צעקה ויללה וחטפו את העוללים על זרועותיהן סבלי דעת אנה לברוח. והגברים עמדו נדהמים. כלנו דמינו, כי בעוד רגע יהיה כל יגיענו לבז. אך הודות לאל הם עברו חלפו להם מפחד אנשי-החיל" (4).

בעת צרה כזו נואש ליליינבלום מלמודיו ושכת את מורת חיו הפרטיים מתוך דאגתו לעמו: "בני עמנו נתונים למשסה ולשמצה, אחיותינו לחרפה, כל תקותינו להרחבת זכויותינו עלו בתוהו, העם גם מנוסת חרב, צר ומצוק מכל עבר, ההוה מר, העתיד איום ונורא -- ואני מבקש לי אוניברסיטה! ליליינבלום נוכח או, כיתר סופרינו, כי היהודים נרדפים לא מחמת חוסר השכלה, אלא מפני הבדל לאומי ונימוקים פוליטיים ידועים, שאין בידנו לשנותם. זרים אנחנו -- זהו סוד כל צרותינו בימי גלותנו". אין לתקן איפוא את חיינו באופן יסודי בעודנו ב"גלות", אלא אחרי שנשוב לארץ-ישראל, במקום שנחדל מהיות "זרים".

ואז התחילה בחיי ליליינבלום התקופה השלישית, תקופת העבודה והתקופה השלישית. בעד תחית העם וישוב ארץ-ישראל. הוא נעשה אחד העסקנים הראשיים, המנהיגים את התנועה של חבת-ציון. ליליינבלום מחבר יחד עם הד"ר ישוב ארץ-ישראל. פינסקר והפרופיסורים צבי שפירא מהידלברג ומאנדלשטאם מקיוב את הפרוגראמה (תכנית העבודה) הראשונה לחברות הישוב, והוא מתמנה למזכיר בהאגודה הראשונה של חובבי-ציון שנוסדה בראש השנה תרמ"ד באודיסה. ומני אז לא חדל ליליינבלום עד יום מותו להפיץ בעם את רעיון הישוב על ידי ספרים ומאמרים, שכתב בעברית, יהודית ורוסית. בתור איש מעשה שמר ליליינבלום תמיד על תנועת הישוב שלא תטה לצדדים מדרכה הכבושה על ידי זרמים רוחניים שונים, שהשתדלו איוז סופרים להכניס בה. הוא שאף רק להרבות את מספר אחינו העובדים על דרי יהודה, וכל מושבה יהודית שנתוספה בארץ-ישראל נראתה לו כלבנה חדשה "דרך לעבור גולים". ל"בנין בית ישראל". בספרו "דרך לעבור גולים", המכיל תעודות חשובות של התפתחות הישוב בא"י — כותב ליליינבלום: "בעוד איוז שנים תבוא לנו

(1) מאמרו של ק-ר, פ"ג. (2) שוד פתאם. (3) "דרך השוכה", צד 38. (4) שם

(על ידי הישוב) תקופה חדשה בתולדות ישראל... בהניגי זאת יפחד וירחב לבי, והנני מאושר כי נולדתי במאה הזאת!').

בסוף תרס"ה קבל משרה ב"חברה קדישא" של עיר אודיסה... ומשכורתו שם וב"חברת התמיכה" (להפועלים בא"י) נתנה לו אפשרות להיות לא בדוחק ולחנך את צעירי בניו בחוגן. עד חצות היום היה לו יחס אל קבורת מתים. ואחר חצות – אל תחית עם ישראל. וכי אין זה סמל נשגב של כל עבודתו הספרותית? עד חצי-ימיו עמל לקבר את כל המת והנרקב בישראל סבא, ואחרי שעברו עליו שלשים ושמונה שנים, יותר מחצי חייו, ינע וטרח להחיות את ישראל הצעיר על ידי נניעה בקרקע אבותיו, אשר מקבריהם יציצו לנו היום חדשים" (2).

המשה פרקים לסוג יצירותיו הספרותיות של ליליינבלום, שנכתבו לשם תעמולה לאומית, מחיי משה". שייך גם הספר האליגוריי (הסמליי) "המשה פרקים מחיי משה" (3). הספר הזה, שנכתב רוסי, מכיל חמשה מונולוגים (שיחות) של מחוקקנו משה, המתארים את מצב-רוחו בזמנים שונים. בפרק הראשון אנו רואים את משה בשוכו אל עמו, אחרי שגדל בבית פרעה:

עדיין לא שב רוחי אלי, עדיין ראשי הולך וסובב עלי... במשך כמה שנים חשבתי את עצמי לנכד המלך, לבן הנסיכה תירסושים, בת פרעה, וכן הייתי גם בעיני כל הפריצים העוטרים עלי, ובעיני כל החרטומים שלמדוני כל החכמות – ופתאם נשלח המסכה מעל עיני. אינני מצאצאי המלך, אינני בן להמפלגה החשובה של הכהנים, אינני גם מצרי – והנני עבד פשוט, עברי, בן לאותה יוכבד היפה והעצובה תמיד, שהיניקה אותי!... אנכי הנסיד המדומה. אהבתי תמיד בכל לבי את האשה העניה והנשכחה הזאת... וגם עיניה נתמלאו דמעות בכל פעם שהביטה עלי... ואישה, הוא עמרם אבי... עודני זוכר את הזקן הטוב והישר הזה. הוא היה שב הביתה נקשה ועיף. ומלוכלך כלו בחמר ובסיד – ובמה חביבים היו אז המבטים ששלח אלי! האמלל חפץ, כנראה, לחבקני ולנשק לי. אלא שהיה מתורא פן ילכלך בטיט את האפור שלי המרוקם בזהב. ויש שחיה יושב לו בפנה, הרחק ממני, והיה מפיח עמי בקול שחיו בו גם תחנה וגם צווי: משה חביבי, האמינה באותו האל האחר שגם האנשים הנעלים, אברהם, יצחק ויעקב, האמינו בו... עתיד אתה, משה מחמדי, להיות לאדם גדול – דיבה נא איפוא את ריב העשוקים והרצוצים... לא באנו הנה כמתנבבים, מבלי קחת רשות מאת פרעה, ועל כן אין להמצרים שלך שום זכות מוסרית ומשפטית להתעמר בנו...".

בפרק השני משתומם משה על אחיו, ששפלו כל כך ברוחם עד שאינם מרגישים בעינים וסבלותיהם; כי, אלו היה רגש-הכבוד להעבדים הללו היו מבקשים להם מוצא ממצבם הנורא". ועוד יותר מזה משתומם משה על בני עמו בפרק השלישי, בראותו כי הם מכבידים את אונם לקול הגאולה, שהוא משמיע להם, לא פחות מפרעה אדונייהם.

הם מתפללים לאלהים, שינאלם מעבודתם וישיבם לארץ אבותיהם, ובשעה שאני מתחיל לדבר באזניהם על ארץ זו ולהשתדל במקום הדרוש בעד התגשמות אותו הרעיון הקדוש – הם פונים אלי עורף, אם הגאולה אינה באה מיד בלחטי מטה-הקסמים ודורשת סגרים איוז קרבנות. מתחילים הם לחשוש לדעת הפריסים, והם קוראים: "הכאשתם את ריחנו בעיני פרעה ובעיני עבדיו!" (4) עד היכן הגיעה שפלותו של עמי!... ואותה הפאטריוטיות המפירה לארץ-המולדת) אתם מוצאים לא אצל הדלים והעזובים שבעם, אלא אצל עשירי

(1) "דרך לעבור נולדים", תרנ"ט, צד 91. (2) מאמרו של ק-ר, פ"ד. (3) "Пять моментов" (4) שמות ה, כא.

ומיעתם, כמו דתן ואבירם. הידידים הנאמנים האלה של קרובי קרח ובעלי-בריתו חששים מכל עול. ועל כן אינם מרנישים בצער עמם הרצוי. מיום שמצא את האוצר ונתעשר. מכובדים הוא ומיעתו ביותר בעיני כל צוררי עמי מחמת המתכת המלבבת שבידם. העושר שלהם מקשר אותם למצרים, ובסאנם לעזוב את הארץ המסציאה להם כל תענוגי ההיים, הם מראים לה חבה רבה... וזה הוא מקור אמונתי!

בפרק הרביעי מתאר לנו משה את נתינת התורה ותמציתה:

סוף סוף הניע היום היותר גדול... יום כזה לא היה ולא יהיה עוד... תקולות והברקס. מלאי את האויר. ענן כבוד כסה את ההר הלבוש בערפל. הענן והעשן, החשך והאש. רעמי-השחק וקולות השופר נבללו יחד... והנה הופיע האלהים, ובבוד התגלותו זרח על ישראל: הוא השמיע לו בעשרה מאמרות את יסודי תורתו: רעיון אחדות האל והסופר. ומני אז היה ישראל ל"עם קדוש"...

ושני הפרינציפלים (1) הגדולים הללו, אחדות האל וערך הסופר, זרים לעמים אחרים. רבוי האלים בשווא לעצמו מתנגד כבר לרעיון הסופר והשלמות. במקום שיש אלים רבים מוגבל הוא כחו של כל אחד מהם; ואי-הש' למות נעשה באופן כזה לעיקר ראשון. במקום שהאלים נאבקים יחד ושואפים להתגבר זה על זה, לעשוק דבר מה איש מאת רעהו - שם האלים בעצמם מתנהגים לא תמיד במדת היושר... רק האל האחד יכול להיות איפוא למקור כל טוב והסדר...

ישראל התפתח לעם לא בין פראי קזימים, אלא בקרב ממלכה משוכללה כבר, במצרים, ומיד החל לסבול מצוקי מעבדות; ועל כן אין לדמיונותיו תמימות הילדות. להדמיון העברי ישנה תכונת אידיאל (2) נעלה, לא איפיו של משחק-תעתיעים. הלכך לא חזה ישראל מעולם ברוחו כעמים אחרים בימי קדם דנים בדמית אדם, חיות בעלות כנפים, יצורים עם כסה ראשים, בני-אדם שחיו רכבות שנה, וכדומה. לאום שנתכבד. כעם ישראל, מתחלת יצירתו, לא יחזה לו משאות שוא ומדוחים כאלה.

בפרק זחמישי והאחרון אנו רואים את משה כאיש שמלא כבר את תעודת חייו מכלי מלא את שאיפותיו הפרטיות:

לא לחיות אני חפץ עוד, אלא לכלות את מעשי, להכניס את עמי לארץ כנען: הלא לנצח שאפתי תמיד. העם הניע אמנם כבר לפך ארץ-אבותיו, והוא יירשנה ויסצא לבסוף אותה המנוחה, שאלוה כלתה נפשי כל כך, אבל אנכי לא אראה זאת בעיני... אלהים סנע ממני את האיש הזה! ואנכי בעצמי אשם בדבר. כשבא ישראל לסדבר צין לא שמנו לבנו. אני ואהרן אחי, למצוא למועד הנכון (אואים 8) עם עינות-מים בעד העם העוף, כי התאבלנו על מות מרים אחותנו. ובוה הוכחנו, כי איננו מוכשרים לעמוד בראש העם. לא לראשי העדת אב-משפחה: העם כלו הוא משפחתם.

שקיעת החמה של חיי ליליינבלום היתה שוקמת ונאה, אף על פי שאדמימותה לא היתה דומה כלל לשלהבת הארגמן של בקר חייו... אבל הוא בעצמו היה מרוצה מן הראשונה יותר מאשר מן האחרון (1). "טובים היו לי הימים האחרונים מן הימים הראשונים - כותב הסופר - בדעתי בדעת נפש, כי עמלי לא היה לריק ועבודתי היתה בעד רעיון מרום ונשגב, אשר גם פעולה דלה וקלה הגונעת אך בקצהו רמה ונשאה מאד" (5).

(1) הרעיונות היסודיים. (2) משאינפיש. (3) כקום בכוכה צמחים בלב המדבר. (4) כאמרו של ק-ר, פ'ד. (5) "דרך לעבוד גולים", צד 161. Original from CORNELL UNIVERSITY

בשנה האחרונה לחייו התחיל מרניש כי קרב קצו. המחסור והיסורים החליאו את גופו מעט מעט, ובחורף תרס"ט הרניש כבר שאיזו מחלה מקננת בו. יחוסו אל מחלה זו, שהכיר בה מיד כי מחלת-הפרטן היא. היה ראוי לסטואיקי (1) מימי קדם. הוא לא נבהל מפני חמות, הנשקף לו ממחלה זו, ואפילו לא התאונן. לא צעיר אני עוד-היה אומר למכיריו-ונגד הטבע אין עצה ואין תחבולה. רק אחת הייתי רוצה: לסדר את כתבי ולראותם נרפסים לפני מותי. ומיד נגש אל מדור הכתבים, וחלק אותם לארבעה צרכים (2).

הפצו של ליליינבלום נתקים רק למחצה: כתביו יצאו בהוצאה שניה, אבל הוא לא ראה אותה עוד בעיניו. . . .

בחדש שבט הריע נתזכרה מחלתו. העבירוהו לבית-ההולים ועשו לו נתוח, אבל ללא הועיל. ביום ו', ב' אדר ראשון, בשעה הרביעית בצהרים, רק שמונה שעות קודם פטירתו, דבר עם אוסישקין ושאל אותו, אם יש תקוה להרחבת ספר-התקנות של הועד לשוב א"י: כל כך היה מסור לחבת ציון עד הרגע האחרון לחייו" (3).

*

ליליינבלום היה לא יוצר ופיטן, אלא פובליציסט ישר בלבו ושכלו ועסקן של תכונתו הכללית של ליליינבלום. נלהב ומעשי כאחד. ספריו חשובים לא מפני ערכם הספרותי, אלא בשביל ערכם התברתי והתרבותי. אין בהם לא יופי, לא שירה ולא אמנות; אבל יש בהם השתקפות בהירה של חייו במשך דור שלם. על כל משכילינו וסופרינו עברו במחציתה השניה של המאה הי"ט אותן שלש התקופות, שמהן נארגו חייו של ליליינבלום—תקופות השחרור מעול המסורה, אפיסת האידיאלים והתחיה הלאומית. חקו התכונתי הכללי העובר דרך כל חי ליליינבלום ועבודתו הספרותית — היא תביעת התביעות החיים החמריים וספוק צרכיהם. ליליינבלום דורש תקונים בדת לא מפני שהיא מעכבת את השכלת העם - כמו שדרשו רוב הסופרים החמריים. בדורו אלא מחמת שאינה נותנת ליהנות מן החיים כראוי. וכן עובד הסופר הזה במסירת-נפש בעד רעיון ישוב ארץ-ישראל לא בשביל איזו מגמה רוחנית והקסם הרומאנטי שבן, אלא כדי להושיב המון יהודים על הקרקע ולתת להם פרנסה בטוחה.

גם יל"ג, והפובליציסטים קובנר ופאפירנה הביעו לפעמים שאיפות חמריות וריאליסטיות (4) כאלה; אבל ליליינבלום נתן להם את הבטוי היותר מסודר, היותר מקיף והיותר נלהב. הוא השמיע לנו את קולם החי והמתון כאחד של נבורי תקופתו החשובה.

(1) פילוסוף המכלל יסוריו באהבה. (2) כאמרו של ק-ר, שם. (3) שם. (4) מעשיות.

